

Тетяна СИЧ,

orcid.org/0000-0003-0230-3374

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри публічної служби та управління

навчальними й соціальними закладами

Луганського національного університету

імені Тараса Шевченка

(Старобільськ, Луганська область, Україна) *tatynasych@gmail.com*

ВЕКТОРИ АНАЛІЗУ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОБЛЕМ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

У статті піднята проблема щодо необхідності аналізу практичної реалізації задекларованих методологічних підходів у дослідженнях проблем управління освітою з метою з'ясування доцільності їх використання та особливостей реалізації. Це допоможе зробити висновки щодо якості здійснених досліджень, визначити особливості реалізації методологічних підходів у дослідженнях цієї галузі та охарактеризувати розвиток методології досліджень проблем управління. Значну увагу приділено аналізу теоретичної інтерпретації поняття «методологічний підхід» у науковій літературі, на основі якого визначено сутнісні характеристики поняття, розкрито значення методологічного підходу як методологічної основи дослідження, його функціональне призначення. Автором розглянуто рівні у структурі методологічного підходу як цілісного явища, розкрито співвідношення методологічних підходів та рівнів методології. Окреслено недоліки щодо вибору та реалізації методологічних підходів у педагогічних дослідженнях, на які вказують вітчизняні методологи, рекомендації науковців щодо вибору методологічних підходів.

На основі уточнення сутнісних характеристик поняття «методологічний підхід», розгляду зауважень та рекомендацій науковців щодо вибору методологічних підходів у наукових дослідженнях визначено вектори аналізу практичної реалізації методологічних підходів у конкретних дослідженнях проблем управління освітою: відповідність задекларованих методологічних підходів до розвитку методологічного знання, наукової галузі управління освітою; доцільність їх використання відповідно до предмета дослідження; співвідношення з рівнями методології та відсутність взаємовиключних підходів; відповідність їх принципам та положенням теорій, на які спирається дослідник; відповідність цілей, стратегії, методів та методик дослідження заявленим методологічним підходам.

Ключові слова: методологія наукових досліджень, методологічний підхід, якість наукових досліджень, управління освітою.

Tetiana SYCH,

orcid.org/0000-0003-0230-3374

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor Department of Public Service

and Management Educational and Social Institutions

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Starobelsk, Luhansk region, Ukraine) *tatynasych@gmail.com*

VECTORS OF ANALYSIS OF PRACTICAL IMPLEMENTATION OF METHODOLOGICAL APPROACHES IN RESEARCH ON EDUCATION MANAGEMENT PROBLEMS

The article raises the problem of the need to analyze the practical implementation of the declared methodological approaches in the study of educational management problems in order to clarify the feasibility of their usage and features of implementation. This will help to draw conclusions about the quality of the research carried out, to determine the peculiarities of implementation of methodological approaches in the research of this field and to characterize the development of the methodology of research of management problems.

Much attention is paid to the analysis of theoretical interpretation of the term "methodological approach" in the scientific literature, on the basis of which the essential characteristics of the concept are determined, the significance of the methodological approach as a methodological basis of the study, its functional purpose is revealed. The author considers the levels in the structure of the methodological approach as a holistic phenomenon, reveals the correlation of methodological approaches and levels of methodology. The imperfections in the selection and implementation of methodological approaches in pedagogical research, pointed out by domestic methodologists, the recommendations of scientists regarding the choice of methodological approaches are outlined.

Based on the clarification of the essential characteristics of the concept of "methodological approach", consideration of scientists' observations and recommendations on the choice of methodological approaches in scientific research, the vectors of analysis of the practical implementation of methodological approaches in specific studies of educational management problems are determined: expediency of their use in accordance with the subject of research; correlation with methodology levels and lack of mutually exclusive approaches; their conformity with the principles and provisions of the theories on which the researcher relies; conformity of the aims, strategy, methods and techniques of the study with the stated methodological approaches.

Key words: research methodology, methodological approach, quality of research, management of education.

Постановка проблеми. Методологія як інструмент пізнання й перетворення навколишньої дійсності визначає основні напрями педагогічного дослідження, забезпечує його об'єктивність, ефективність, цілісність, системність і результативність. Реалізація методологічних підстав наукового аналізу явищ і процесів здійснюється крізь методологічні підходи, які відіграють важливу роль у формуванні стратегії дослідження. Від того, під яким кутом дослідник розглядає наукову проблему, які методологічні підходи використовує для її вирішення, залежать результативність його дослідної роботи, істинність отриманого наукового знання. У сучасних умовах розвитку науки, зокрема й теорії управління освітою, проведення досліджень вимагає глибокої методологічної підготовки від виконавців методологічних підходів, уміння визначити комплекс методологічних підходів дослідження. Досить важливо, щоб ці підходи не залишилися на рівні декларації, а дійсно були реалізовані у дослідженнях, що передбачає розуміння дослідниками їхньої сутності. Отже, актуальним є питання вивчення доцільності вживання, особливостей реалізації методологічних підходів у наукових дослідженнях, від чого залежить якість досліджень наукової галузі.

Аналіз досліджень. Методологію педагогіки досліджували О. Адаменко, В. Андрущенко, М. Богуславський, В. Бондар, С. Гончаренко, В. Краєвський, В. Кремень, О. Крушельницька, В. Курило, П. Образцов, О. Сухомлинська, Є. Хриков, Д. Чернілевський, Е. Юдін та ін. Серед видань останнього десятиріччя найбільш ґрунтовно окреслено методологічні підходи, які найчастіше використовуються у педагогічних дослідженнях, у колективній монографії за редакцією В. Лозової (Лозова, 2012). Але у науковій літературі зустрічаються різні трактування поняття «методологічний підхід», навіть отождоження його з поняттям «метод», із методологічними принципами. Це свідчить про необхідність уточнення сутності поняття «методологічний підхід».

Проблемою якості наукових досліджень займалися такі вчені, як С. Гончаренко, Є. Хриков, Ю. Сурмін, В. Горовий, Н. Іпполітова, Л. Дубровіна, Д. Новіков, О. Орлов та ін. Але практично

відсутні наукові роботи, у яких аналізується реалізація методологічних підходів у дослідженнях проблем управління освітою, визначаються вектори цього аналізу тощо.

Мета статті – на основі уточнення сутнісних характеристик поняття «методологічний підхід» визначити вектори аналізу практичної реалізації методологічних підходів у конкретних дослідженнях проблем управління освітою.

Виклад основного матеріалу. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «підхід» визначається як сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь (Бусел, 2001). Це загальне широке визначення поняття.

У Всесвітній енциклопедії за редакцією О. Гріцанова наводиться філософське трактування категорії «підхід» як комплекс парадигматичних, синтагматичних і прагматичних структур і механізмів у пізнанні та/або практиці, які характеризують конкуруючі між собою (або історично змінюючі один одного) стратегії і програми у філософії, науці, політиці або організації життя та діяльності людей (Гріцанов, 2001: 794). У широкому сенсі вся наука є особливим підходом до розгляду природи та дійсності. До ХХ ст. категорія «підхід» була продуктом методологічної рефлексії або філософської критики. Як визначає автор статті, у ХХ ст. відбулася методологізація всіх сфер мислення та діяльності, що сприяло виникненню різних підходів. Як окремі підходи розглядалися феноменологія, екзистенціалізм, структуралізм, тектологія, наукова організація праці, кібернетика, загальна теорія систем, синергетика, системна методологія діяльності та ін. Підходи, які розробляються на рівні конкретних наук, можуть змінити один одного як етапи (автор порівнює їх із революційними змінами наукових парадигм) або співіснують, чим створюють поліпредметність наукової галузі. Міждисциплінарні підходи можуть спричинити виникнення нового предмета вивчення (екологія, кібернетика, семіотика), появу метатеорії (загальна теорія систем) або стати ідеологією нового напрямку діяльності поза наукою (діяльність «зелених» поза науковою екологією). Про

зміни у підходах та появу нових підходів можна судити, коли відзначаються принципові зміни на рівні хоча б однієї з трьох їх просторових характеристик: парадигми, синтагми та прагматики. Парадигмальні зміни мають прояв у змінах онтологічної картини світу, схем опису об'єкта; синтагматичні – у способах і методах аргументації, доказів, мов опису і пояснення; прагматичні – у цілях, цінностях, завданнях, розпорядженнях, дозволених і заборонених елементів вжитку синтагми і парадигми. Автор відзначає, що у ХХ ст. цикл життя наукових підходів скорочується. У роки життя людини або кар'єри вченого може вміститися зміна декількох наукових підходів (Гріцанов, 2001: 794–795). Автором наводяться у прикладах загальнонаукові й філософські підходи, розкрито наукову сутність категорії, характеристики якої цілком відносяться й до методологічних підходів у наукових дослідженнях, які визначають особливості сприйняття предмета дослідження, схеми його опису, цілі, завдання, мову дослідження, цінності, стратегію, засоби та методи пізнання тощо.

Наведемо декілька визначень категорії «методологічний підхід», які зустрічаються у науковій літературі:

– «визначена позиція, що зумовлює дослідження, проектування, організацію будь-якого явища, процесу (у нашому разі – освіти)» (Курлянд, 2007);

– принципова методологічна орієнтація дослідження, точка зору, з якої розглядається об'єкт вивчення поняття або принцип, що керує загальною стратегією дослідження (Юдін, 1997);

– як деякі вихідні принципи, позиції, основні положення чи переконання дослідника (Новікова, 2003);

– напрями вивчення предмета дослідження (Новіков, 2003);

– сукупність (систем) принципів, що визначають загальну мету й стратегію відповідної діяльності (Стефанов, 1976: 27);

– вихідний принцип, вихідна позиція, основне положення, переконання, які становлять основу дослідної діяльності (Петров а, 2005: 54–58);

– спрямованість вивчення об'єкта дослідження (Петров, 2005: 54–58);

– принципова методологічна орієнтація дослідження, кут зору, під яким розглядають об'єкт вивчення, спосіб визначення об'єкта (Блауберг, 1973: 74);

– напрям методології наукового дослідження (Сурмін, Туленков, 2000: 48);

– конкретизують зміст багаторівневої структури методології (гр. *methodos* – метод, *logos* –

вчення) – загальної системи теоретичних знань, які виконують роль провідних принципів наукового пізнання, шляхів та засобів реалізації наукового дослідження (Сисоєва, Кристопчук, 2013);

– сукупність ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що становлять основу стратегії дослідницької діяльності, а також способів, прийомів, процедур, які забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності (Іпполітова а, 2014: 29);

– інструмент реалізації методологічних підстав наукового аналізу педагогічних явищ і процесів (Іпполітова, 2014: 29).

Отже, узагальнення визначення поняття «методологічний підхід» у науковій літературі дає змогу виділити такі його характеристики:

1. напрям методології дослідження (Сурмін, Туленков, 2000);

2. принципова методологічна орієнтація/визначена позиція, що зумовлює дослідження (Блауберг, 1973); (Юдін, 1997);

3. переконання дослідника (Новіков, 2003); (Петров, 2005);

4. сукупність ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого (Іпполітова, 2014);

5. спрямованість/напрямок вивчення об'єкта дослідження, кут зору його розгляду (Новіков, 2003); (Петров, 2005);

6. спосіб визначення об'єкта (Блауберг 1997);

7. вихідний принцип, положення, система принципів, що визначають загальну мету й стратегію відповідної діяльності, основу дослідження (Новіков, 2003); (Петров, 2005); (Стефанов, 1976: 27);

8. інструмент реалізації методологічних підстав, сукупність способів, прийомів, процедур, які забезпечують реалізацію вибраної стратегії в практичній діяльності (Іпполітова, 2014);

9. конкретизація змісту багаторівневої структури методології (Сисоєва, Кристопчук, 2013).

Отже, перше визначення підкреслює, що той чи інший методологічний підхід є результатом розвитку науки, наукової спеціальності, методологічного знання тощо. Виходячи із цього, необхідно відзначити, що деякі методологічні підходи можуть із часом утрачати свою актуальність. На цей аспект необхідно звертати увагу під час аналізу практичної реалізації методологічних підходів у конкретних дослідженнях.

2–4 складники досить близькі за суттю, проте науковцями зроблено різні акценти у формулюваннях. Так, у другому визначенні підкреслюється головна сутність поняття, його методологічне

значення як орієнтиру для здійснення дослідної діяльності. У визначенні № 3 підкреслюється значення особистості дослідника, а саме наявності у нього певних переконань, методологічної позиції. У визначенні № 4 вказується, що саме методологічний підхід, який містить сукупність певних ідей, формує цю загальну наукову світоглядну позицію вченого. Ці визначення підкреслюють взаємозв'язок між методологічним підходом та науковцем. Отже, прийняті у певний науковий період розвитку в науковій галузі методологічні підходи впливають на методологічну позицію науковців, на формування їхньої методологічної культури тощо. З іншого боку, від сформованості особистої методологічної позиції дослідника залежить, які саме методологічні підходи вибирає він для свого дослідження, доцільність їх використання та засоби реалізації на практиці.

5–6 визначення розкривають вплив методологічних підходів на об'єкт дослідження. Дійсно, у різні періоди розвитку методологічного знання один й той самий об'єкт дослідження може розглядатися з різних аспектів. Наприклад, управління освітою з погляду системного підходу розглядається як система, з погляду процесного підходу – як сукупність процесів.

Сьоме формулювання визначає головні складники методологічного підходу: наявність вихідних положень, системи принципів, які саме й впливають на цілі та стратегії дослідження.

В останньому формулюванні підкреслюється, що кожному методологічному підходу відповідає певний інструментарій його реалізації: прийоми, процедури, засоби та методи тощо. Підкреслюється зв'язок методологічних підходів із рівнями методології та їх сутнісне завдання щодо конкретизації принципів та засобів пізнання відповідно до рівня методології, якому вони відповідають.

Головне значення методологічного підходу – це формування методологічної основи дослідження. Сутнісне значення методологічних підходів розкривається у науковій літературі з методології педагогічних досліджень крізь визначення функцій, які вони виконують: філософсько-нормативну, когнітивно-прогностичну, конструктивно-праксеологічну. Філософсько-нормативна функція передбачає визначення вихідних світоглядних, наукових принципів, які формують основу дослідницької педагогічної діяльності, що дає змогу визначити методологічну базу педагогічного дослідження, сформулювати педагогічну концепцію, теорію та ін. Реалізація когнітивно-прогностичної функції спрямована на організацію вивчення об'єкта педагогічного дослідження

з метою отримання нових знань про нього, висування та обґрунтування припущень про можливі шляхи його вдосконалення. Конструктивно-праксеологічна функція передбачає виявлення і застосування способів, прийомів організації практичної діяльності з перетворення досліджуваного педагогічного об'єкта (Іпполітова, 2014: 29).

У сучасній науці існує велика кількість методологічних підходів, які представляють різні напрями досліджень і відображають специфіку конкретної науково-дослідної діяльності у тій чи іншій науковій галузі. Кожен окремо взятий методологічний підхід являє собою якісно новий спосіб вивчення досліджуваних явищ, але жоден із них не є універсальним. Як правило, один підхід не вичерпує методологічної характеристики конкретного дослідження. Складність, багатогранність міждисциплінарність такого предмету дослідження, як управління освітою, зумовлюють необхідність застосування сукупності методологічних підходів, які забезпечують отримання об'єктивної, достовірної інформації, що дає змогу створити цілісну картину про досліджуване явище. При цьому різні підходи повинні оцінюватися з позицій їх адекватності певним типам дослідження та певному рівню методології, відповідно до якого вони визначаються.

Кожен методологічний підхід може бути співвіднесений із певним рівнем методології науки за системою з чотирьох рівнів, запропонованою Е. Юдіним (Юдін, 1973: 68–71), на кожному з яких вони й виконують певну методологічну функцію.

Методологічні підходи, що відповідають філософському рівню методології, пов'язані з розробленням світоглядної проблематики, з виконанням функцій філософської критики форм і принципів наукового пізнання, вони виступають як загальна філософська методологічна основа досліджень.

Філософські знання, що мають універсальний характер, виступають передумовою і теоретико-методологічним фундаментом загальнонаукового та конкретно-наукового рівнів. Філософський рівень методології є найбільш узагальненим рівнем наукового пізнання, що об'єднує закони і категорії діалектики (суть і явище, зміст і форма, причина і наслідок та ін.); філософські вчення про загальні принципи і методи пізнання й перетворення дійсності (Курлянд, 2007).

Методологічні підходи загальнонаукового і конкретно-наукового рівнів методології визначають стратегію дослідження. Загальнонауковий рівень методології характерний для різних наукових сфер і представлений такими науковими підходами, як історичний, термінологічний, кіберне-

тичний, системний, діяльнісний, синергетичний, інформаційний, аксіоматичний, антропологічний та ін.

Методологічні підходи, що належать до рівня методики і техніки дослідження, визначають практикоорієнтовану основу здійснення педагогічного дослідження, оскільки забезпечують отримання однакового і достовірного емпіричного матеріалу та його первинну обробку і сприяють вибору адекватної поставленим цілям форми технологічного інструментування педагогічної діяльності.

А. Петров виділяє два рівня у структурі підходу як цілісного явища: концептуально-теоретичний та процесуально-діяльнісний. Концептуально-теоретичний включає базові, вихідні концептуальні положення, ідеї та принципи, які виступають гносеологічною основою діяльності, що здійснюється з позицій і в межах даного підходу, та є ядром її змісту. Процесуально-діяльнісний рівень забезпечує вироблення і застосування в процесі такої діяльності доцільних, адекватних її концептуально-орієнтованому змісту способів і форм здійснення (Петров, 2005: 54–58).

Н. Іпполітова пропонує розглядати поняття методологічного походу з позицій рівнів методології, що дає змогу виділити три рівні в його трактуванні: філософсько-прескриптивний як сукупність ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого під час здійснення дослідження (філософський рівень методології); концептуально-дескриптивний – сукупність принципів, що становлять основу стратегії дослідницької діяльності (загальнонауковий і конкретно-науковий рівні методології); процесуально-праксеологічний – сукупність способів, прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію вибраної стратегії діяльності (рівень методики і техніки дослідження) (Іпполітова, 2014: 29). На нашу думку, таке ускладнення структури щодо сутності методологічного підходу є недоречним. Дійсно, кожен методологічний підхід формується під впливом філософських ідей, які панують у діючій науковій парадигмі. Проте не кожен методологічний підхід, особливо на рівні конкретної науки, спрямований на окреслення нових філософських ідей, але окреслення концептуальних положень, принципів та засобів їх реалізації зазвичай присутнє.

Багатьма науковцями звертається увага на необхідність вивчення питання доцільності та особливостей реалізації методологічних підходів, від чого залежить якість досліджень. Вітчизняні науковці, які займалися проблемою якості наукових досліджень, відзначають низький методологічний

рівень наукових досліджень. С. Гончаренко підкреслює, що викладення теоретико-методологічних засад у дослідженні має демонструвати орієнтацію дослідження на той чи інший підхід у науці для роз'яснення проблем даної наукової галузі. Проте вчений зазначає, що у дисертаціях можна зустріти занадто довгий перелік психологічних, загальнопедагогічних теорій, філософських підходів, але залишається незрозумілим, як конкретно вони використовуються у дослідженні, як узгоджуються між собою ці різні, інколи конкуруючі методологічні підходи (Гончаренко, 2010: 84).

Є. Хриков виділяє серед типових недоліків методологічних засад педагогічних досліджень такі: формальне наведення методологічних підходів, які не реалізуються у дослідженні; наведення великої кількості підходів (інколи більшості з існуючих), що свідчить про те, що вони не реалізовані; наведені підходи не відбивають особливостей наукової спеціальності, предмету дослідження; методологічні підходи суперечать один одному (наприклад, діалектика та філософія нестабільності) (Хриков, 2017).

Н. Іпполітова визначає низку умов вибору методологічних підходів для конкретного педагогічного дослідження: відповідність цілям і завданням педагогічного дослідження; використовувати не один, а кілька підходів, відповідно до рівнів методології; не має бути взаємовиключних підходів; методологічні підходи повинні доповнювати один одного, що дає змогу вивчити конкретний об'єкт усебічно й у всіх його взаємозв'язках (Іпполітова, 2014: 30).

Висновки. Наведений розгляд поняття «методологічний підхід», його сутнісних характеристик, функціонального призначення, зауважень та рекомендацій науковців щодо вибору методологічних підходів у конкретних дослідженнях дає змогу визначити вектори аналізу практичної реалізації методологічних підходів у конкретних дослідженнях проблем управління освітою, а саме:

- відповідність задекларованих методологічних підходів щодо розвитку наукової галузі управління освітою, методологічного знання;
- доцільність їх використання відповідно до предмета дослідження;
- співвідношення з рівнями методології та відсутність взаємовиключних підходів;
- відповідність задекларованих методологічних підходів принципам та положенням наукових теорій, на які спирається дослідник;
- відповідність цілей, стратегії, методів та методик дослідження заявленим методологічним підходам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ ; Вінниця : Планер, 2010. 308 с.
2. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія / за заг. ред. В. І. Лозової. Харків : Апостроф, 2012. 348 с.
3. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.
4. Блауберг І. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва : Наука, 1973. 270 с.
5. Стефанов Н. Мультипликационный подход и эффективность. Москва : Прогресс, 1976. 251 с.
6. Ипполитова Н. В. Методологические основания исследования проблем профессиональной педагогики. *Методология педагогики: понятийный аспект* : монографический сборник научных трудов / отв. ред. Е. В. Ткаченко, М. А. Галагузова. Москва : ИЭТ, 2014. Вып. 1. С. 26–35.
7. Всемирная энциклопедия: Философия / главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
9. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / З. Н. Курлянд та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд ; 3-є вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 495 с.
10. Новиков А. М. Докторская диссертация : пособие для докторантов и соискателей ученой степени доктора наук ; 3-е изд. Москва : Эгвес, 2003. 120 с.
11. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность. Москва : Эдиториал УРСС, 1997. 444 с.
12. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований : учебное пособие. Киев : МАУП, 2000. 304 с.
13. Петров А. Основные концепты компетентностного подхода как методологической категории. *Alma mater*. 2005. № 2. С. 54–58.
14. Сисоева С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень : підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

REFERENCES

1. Goncharenko S. U. Pedagogichni doslidzhennya: Metodologichni poradi molodim naukovcyam. [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kiev-Vinnitsia: TOV firma «Planer», 2010. 308 p. [in Ukrainian].
2. Naukovi pidhodi do pedagogichnih doslidzhen [Scientific approaches to pedagogical research]: kolektivna monografiya / za zag. red. V. I. Lozovoyi. Kharkov: Vid-vo Virovec A. P. «Apostrof», 2012. 348 p. [in Ukrainian].
3. Hrikov Ye. M. Metodologiya pedagogichnogo doslidzhennya [Methodology of pedagogical research]: monografiya. Kharkov: FOP Panov A. M., 2017. 237 p. [in Ukrainian].
4. Blauberger I. V., Yudin E. G. Stanovlenie i sushnost sistemnogo podhoda [Formation and essence of system approach]. Moscow: Science, 1973. 270 p. [in Russian].
5. Stefanov N. Multiplikacionnyj podhod i effektivnost. [Multiplier approach and efficiency]. Moscow: Progress, 1976. 251 p. [in Russian].
6. Ippolitova N. V. Metodologicheskie osnovaniya issledovaniya problem professionalnoj pedagogiki. Metodologiya pedagogiki: ponyatijnyj aspekt: [Methodological bases of research of professional pedagogy problems. Methodology of pedagogy: conceptual aspect]: monograficheskij sbornik nauchnyh trudov / отв. ред. Е. В. Tkachenko, М. А. Galaguzova. Moscow: Izdatelskij centr ANOO «IET», 2014. Вып. 1. P. 26–35. [in Russian].
7. Vsemirnaya enciklopediya: Filosofiya [The World Encyclopedia: Philosophy] / Glavn. nauch. red. i sost. A. A. Gricanov. Moscow: AST; Minsk: Harvest, Covremennyj literator, 2001. 1312 p. [in Russian].
8. Velikij tлумachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian] / uklad. i gol. red. V. T. Busel. Kiev: Irpen: VTF «Perun», 2001. 1440 p. [in Ukrainian].
9. Pedagogika vishoyi shkoli [Higher education pedagogy]: Navch. posib. / Z. N. Kurlyand, R. I. Hmelyuk, A. V. Semenova ta in.; za red. Z. N. Kurlyand. 3-tye vid., pererob. i dop. Kiev: Znannya, 2007. 495 p. [in Ukrainian].
10. Novikov A. M. Doktorskaya dissertatsiya: posobie dlya doktorantov i soiskatelej uchenoj stepeni doktora nauk. [Doctoral Dissertation: A Guide for Doctoral Students and Applicants for the Doctor of Science Degree]. 3-e izd. Moscow: Egves, 2003. 120 p. [in Russian].
11. Yudin E. G. Metodologiya nauki. Sistemnost. Deyatel'nost. [Methodology of science. Systematic. Activity]. Moscow: Editorial URSS, 1997. 444 p. [in Russian].
12. Surmin Yu. P., Tulenkov N. V. Metodologiya i metody sociologicheskikh issledovanij [Methodology and methods of sociological research]: Ucheb. Posobie. Kiev.: MAUP, 2000. 304 p. [in Russian].
13. Petrov A. Osnovnye koncepty kompetentnostnogo podhoda kak metodologicheskoy kategorii [Basic concepts of competency-based approach as a methodological category]. *Alma mater*. 2005. №2. P. 54–58. [in Russian].
14. Sisoyeva S. O., Kristopchuk T. Ye. Metodologiya naukovopedagogichnih doslidzhen [Methodology of scientific and pedagogical research]: Pidruchnik. Rivne: Volinski oberegi, 2013. 360 p. [in Ukrainian].